

Коваль М.М.

к.ю.н.,

*асистент кафедри кримінального права і процесу
Національний університет «Львівська політехніка»***СЛІДЧІ СИТУАЦІЇ НА ПОЧАТКОВОМУ ЕТАПІ РОЗСЛІДУВАННЯ КАТУВАНЬ,
ЩО ВЧИНЯЮТЬСЯ СПІВРОБІТНИКАМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ**

Постановка проблеми. Для побудови теоретичних концепцій методики розслідування катувань, що вчиняються співробітниками поліції, та розроблення практичних рекомендацій вагоме значення мають типові слідчі ситуації.

Огляд останніх досліджень і публікацій. Учені стверджують, що в теорії криміналістики існують можливості теоретично визначити типізацію слідчих ситуацій. На думку Л. Драпкіна, підставами типізації слідчих ситуацій є наявність загальних, групових ознак і їх відносна повторюваність [1, с. 17]. О. Васильєв і М. Яблоков також вважають головним критерієм типізації частоту повторюваності певних ознак [2, с. 139]. В. Гавло таким критерієм називає схожість криміналістичних характеристик учинення й розслідування злочинів [3, с. 124], а О. Філіппов та О. Целіщев – обсяг і зміст інформації, що характеризує стан, хід та умови розслідування [4, с. 75]. Протилежну позицію щодо розглядуваної проблеми займає Р. Белкін. «Складний, багатокомпонентний склад слідчої ситуації, – пише він, – це значна кількість об'єктивних і суб'єктивних чинників, що впливають на зміст і характер цих компонентів» [5, с. 95–96].

Формулювання завдання дослідження. Мета статті – розкрити зміст слідчих ситуацій на початковому етапі розслідування катувань, що вчиняються співробітниками Національної поліції

Виклад основного матеріалу. Великий тлумачний словник сучасної української мови дає таке визначення: ситуація – це сукупність умов та обставин, що створюють певне стано-

вище, викликають ті чи інші взаємини людей [6, с. 1127].

Термін «ситуація» використовують у багатьох галузях наукового знання. Словник російської мови тлумачить ситуацію як сукупність обставин, положення, обстановки [7, с. 662].

Уперше слідчу ситуацію визначив у 1967 р. О. Колесниченко. Це питання він досліджував у дисертаційній роботі. Під слідчою ситуацією він розуміє певне становище в розслідуванні злочинів, яке характеризується наявністю тих або інших доказів та інформаційного матеріалу й зв'язку із цим конкретними завданнями, що виникають, стосовно його збирання й перевірки [8, с. 16]. Стосовно цього О. Колесниченко писав, що в здійсненні принципу індивідуальності розслідування можуть бути виділені такі два основні елементи: а) аналіз та оцінювання слідчої ситуації; б) вибір найефективнішої системи прийомів розслідування [9, с. 14–15]. Ці два елементи й справді є основними, тому що після оцінювання ситуації, яка склалась, можна вибирати прийоми розслідування.

Від 1959 р. Р. Белкін висвітлював у підручнику проблематику слідчої ситуації. У цьому підручнику він указував на значення цієї проблеми для розслідування та необхідність її врахування для ефективного використання криміналістичних рекомендацій [10, с. 331–333].

На перших етапах розвитку криміналістики поняття слідчої ситуації не виділялося, а його окремі елементи вводили у визначен-

ня понять «вихідні дані», «типові випадки», «обставини, що підлягають установленню» тощо. Як справедливо відзначається, «у криміналістичній літературі, крім поняття «слідча ситуація», іноді як синоніми використовують такі поняття, як «кримінальна ситуація», «ситуація розслідування», «ситуація на місці події» [11]. На нашу думку, «слідча ситуація» як поняття найкраще відповідає вкладеному в неї змісту.

Під час розслідування катування, вчиненого поліцейським, психологічна характеристика відіграє важливу роль, оскільки особа, яка потерпіла від злочину, перебуває в сильному душевному стані, і під час спілкування з нею можемо не отримати відомостей про причини конфліктності між нею та учасниками, які це вчинили.

Вагоме значення під час розслідування має вибір слідчої ситуації за її класифікацією. Багато авторів по-різному класифікують слідчі ситуації. За допомогою цього аналізу ми виберемо, яка класифікація слідчої ситуації найкраще підходить під час розслідування катування.

Класифікацію слідчих ситуацій варто розглядати і як процедуру, і як кінцевий результат зарахування їх до певної сукупності (класу, групи, виду) ситуацій, що подібні за відповідними ознаками, з подальшою їх типізацією щодо особливостей методик розслідування злочинів [12, с. 70].

Досліджуючи питання класифікації слідчих ситуацій, В. Гавло бере за основу класифікаційного поділу ознаку врахування етапів розкриття й розслідування злочинів, у зв'язку із цим називає такі види слідчих ситуацій: початкові (які складаються в момент порушення кримінальної справи та характеризуються наявністю в матеріалах достатніх даних, що вказують на ознаки злочину, слідову картину, що дає змогу правильно визначити напрям розслідування); перевірні (які складаються до порушення кримінальної справи й характеризуються відсутністю в заявах, що надійшли, достатніх даних,

які вказують на ознаки злочину, і необхідністю проведення попередньої перевірки); наступні (які складаються після проведення початкових і невідкладних слідчих дій і характеризують обстановку розслідування у справі загалом на основі установлених фактичних даних; окремі (тактичні) – які на базі фактичних даних характеризують обстановку розслідування лише під час проведення окремої слідчої дії або епізоду розслідування (ситуація обшуку, допиту тощо) чи тактичних операцій [13, с. 41].

М. Бурнашев чітко вказав підстави своєї класифікації ситуації за такими ознаками: за обсягом функціонування – глобальні (загальні й типові) і локальні (конкретні, специфічні, атипові); за сферою функціонування – слідчі, судові, експертні, оперативно-розшукові; відповідно до процесу ситуаційного розвитку – стратегічні, тактичні, організаційні тощо; за етапами розслідування – дослідчої перевірки, початкового етапу розслідування, наступного етапу розслідування, інших етапів розслідування; за тактичною характеристикою – конфліктні та безконфліктні; за алгоритмізаційною орієнтацією – що припускають жорсткі алгоритмізаційні дії; що припускають гнучкі, різноманітні дії; за ступенем достовірності відображення стану розслідування – адекватні та неадекватні; за характеристикою інформаційної основи ситуації – проблемні й прості; за часом функціонування – довгострокові, швидкоплинні; за прогностичною ознакою – очікувані, неочікувані (непередбачувані); за ступенем безперервного функціонування – перманентні, тимчасові; за динамічною характеристикою – пульсуючі, згладжені; за сферою ситуативного забезпечення – техніко-криміналістичні, методико-криміналістичні [14, с. 21–22].

У 1998 р. Г. Матусовський зазначав, що найбільш розробленою є класифікація, пов'язана з проблемою конфліктності. На його думку, такою класифікацією важливо охопити два типові види: 1) між особою, яка

проводить розслідування, та обвинуваченим, підозрюваним або іншими суб'єктами кримінального процесу (зовнішня конфліктність), 2) між особою, яка проводить розслідування, й іншими правоохоронними та контролюючими органами в системі їх взаємодії (внутрішня конфліктність). Серед критеріїв для здійснення класифікації слідчих ситуацій Г. Матусовський виділяє як основний інформаційний. Крім цього, автор пропонує всі ситуації розбити на п'ять блоків: перший – криміногенна ситуація, в якій учиняється злочин; кримінальна ситуація, викликана вчиненням злочину; другий – ситуація прояву ознак (слідів) злочину; пошукова ситуація виявлення ознак злочину; наслідки злочину – слідова ситуація; третій – слідчі ситуації початкового, наступних (проміжних) і завершального етапів розслідування, відповідно до етапів слідчої ситуації проведення перевірних дій, прийняття рішення про порушення кримінальної справи; слідчі ситуації проведення початкових слідчих дій; слідчі ситуації, пов'язані з призупиненням досудового слідства і його відновленням; четвертий – ситуації судового розгляду (судові ситуації); п'ятий – післясудові ситуації виконання судових рішень [15, с. 168–169].

На основі слідчої ситуації висувається версія й здійснюється планування розслідування. Тобто саме висунуті версії в конкретній слідчій ситуації обумовлюють визначення напрямів розслідування, комплексу слідчих (розшукових) дій та інших заходів. Тому можна побудувати порядок наукового викладення матеріалу, який виглядатиме так: «слідча ситуація» – «версії» – «планування розслідування».

У процесі дослідження практики розслідування катувань, що вчиняються співробітниками поліції, ми виділили такі типові слідчі ситуації: 1) кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення щодо нього катування конкретною відомою особою поліцейського; 2) кримінальне провадження розпочато за звер-

ненням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини і кримінальне провадження розпочато за вказівкою прокурора про вчинення катування представниками поліції (особа невідома); 3) кримінальне провадження розпочато за повідомленням представників медичних установ.

Ситуація 1. Кримінальне провадження розпочато за заявою потерпілого про вчинення щодо нього катування конкретною відомою особою поліцейського. Ця ситуація виникає, коли є безпосередній зв'язок між жертвою та поліцейським, а саме: під час затримання підозрюваного, який учиняє злочини, після вчинення злочину, а також під час допиту підозрюваного (обвинуваченого) про обставини скоєння злочину. Як правило, конфлікт між ними виникає ще до моменту вчинення катування й може бути спровокований навіть самим потерпілим (фізичний опір або образи поліцейського). Ця ситуація характеризується стійким соціальним зв'язком між потерпілим і підозрюваним, тому що жертві відомі прізвище, ім'я, місце роботи поліцейського, які він повідомляє під час опитування й допиту.

У цій слідчій ситуації потрібно ретельно аналізувати й оцінювати інформацію, яку надає потерпілий. Під час отримання заяви про катування слідчий має враховувати можливість обмови поліцейського потерпілим, а також провокацій з боку підозрюваного (обвинуваченого). Це зумовлює необхідність моделювання різних напрямів розвитку події злочину, що реалізується шляхом висунення криміналістичних версій, які можуть полягати в способі уникнути покарання підозрюваним за вчинений злочин. У цій слідчій ситуації можна формулювати *такі типові версії*: а) катування вчинено поліцейським під час подолання психологічного опору підозрюваного з метою співпрацювати зі слідством; б) катування вчинено поліцейським задля отримання конкретної інформації від підозрюваного (обвинуваченого) про вчинений злочин ним чи іншою осо-

бою; в) злочину не було, підозрюваний (обвинувачений) інсценував подію та обмовляє поліцейського, аби уникнути покарання за скоєний злочин.

У цій слідчій ситуації особа поліцейського відома й можна вважати, ситуація найбільш сприятлива для розслідування. Тож на початковому етапі розслідування потрібно вирішувати такі основні тактичні завдання: встановлення події злочину (місця, способу, часу й інших обставин), встановлення мотиву та мети злочину, спростування можливості обмови потерпілим поліцейського, збирання достатніх доказів для повідомлення особі про підозру в учиненні катування. Для ефективного розслідування й вирішення вказаних завдань має проводитися такий комплекс слідчих (розшукових) дій: огляд місця події (кабінет, кімната допиту, камера для утримання підозрюваних або обвинувачених), якщо повідомлення про катування надійшло відразу після вчинення злочину й потерпілому відоме місце, де проводилося катування; допит потерпілого; допит підозрюваного поліцейського; затримання та обшук поліцейського і його робочого місця; освідування потерпілого й підозрюваного поліцейського, а також вилучення їхнього одягу і взуття; призначення судових експертиз (судово-медичної експертизи потерпілого та за необхідності підозрюваного поліцейського й речових доказів, судово-психіатричної експертизи потерпілого, підозрюваного поліцейського, а за необхідності й свідків-очевидців, низки криміналістичних експертиз); допити свідків; слідчий експеримент.

Ситуація 2. Кримінальне провадження розпочато за зверненням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини до Генеральної прокуратури України про вчинення катування підозрюваного чи обвинуваченого співробітниками поліцейськими відділу, особа злочинця відома частково. Така ситуація виникає найчастіше в разі вчинення катування під час затримання й

утримання підозрюваних у поліцейському відділку чи в ІТТ. Для цієї ситуації характерне поєднання вчинення катування та інших злочинів, наприклад, заподіяння тілесних ушкоджень, незаконного позбавлення волі (утримання без оформлення документів тощо).

У цій ситуації потерпілий не може повідомити про особу злочинця, оскільки був позбавлений можливості встановити його прізвище, а запам'ятав його візуально. Після катування його могли відпустити або перевести в інший правоохоронний орган. Для висунення версії про особу злочинця слідчий має враховувати можливість учинення катування особами, які чергували у відділі поліції. У вказаній ситуації щодо особи злочинця можуть бути висунуті *такі слідчі версії*: 1) катування вчинили представники слідчо-оперативної групи; 2) катування вчинили представники чергової частини; 3) катування вчинили оперативні співробітники; 4) катування вчинив слідчий, який уносив дані про злочин до ЄРДР і складав документи про затримання чи арешт підозрюваного. Для цієї ситуації більш характерне вчинення злочину групою осіб.

Тактичними завданнями для цієї ситуації є встановлення особи поліцейського, збирання доказів вини підозрюваного поліцейського, встановлення всіх співучасників злочину та визначення характеру і ступеня вини кожного.

Одночасно потрібно вирішувати низку проміжних завдань, а саме: збирання відомостей про місце вчинення катування та вилучення речових доказів і знарядь злочину, перевірка на причетність до катування певних осіб, вивчення й перевірка складених документів на затриманих підозрюваних, виявлення інших кримінальних правопорушень, учинених підозрюваним (вимагання хабара). Для перевірки висунутої версії й підтвердження катування, вчиненого поліцейськими, потрібно провести такі пошукові та слідчі (розшукові) дії: ретельне вивчення отрима-

них матеріалів уповноваженого про факти катування поліцейськими; огляд документів, складених поліцейськими, про затримання підозрюваного та утримування обвинуваченого, а також протоколи щодо проведених слідчих (розшукових) дій: допит потерпілого; освідчення потерпілого; огляд місця події; призначення судово-медичної, судово-психологічної та судово-психіатричної експертиз, а також низки криміналістичних експертиз залежно від виявлених об'єктів; допити свідків; пред'явлення підозрюваних поліцейських у катуванні до впізнання; допит підозрюваних поліцейських; одночасні допити поліцейського й потерпілого.

Ситуація 3. Кримінальне провадження розпочато за повідомленням медичних установ про виклик поліцейськими для надання допомоги підозрюваному чи обвинуваченому, у яких тілесні ушкодження, або в разі настання їхньої смерті чи скоєння самогубства. Указана ситуація виникає, коли потерпілий перебуває в місцях позбавлення волі, що підпорядковані Міністерству внутрішніх справ, чи в слідчому ізоляторі ДПтСУ, або після виходу із зазначених установ потерпілий потрапляє до медичної установи й через стан здоров'я не може самостійно заявити про злочин. Для такої ситуації характерно те, що потерпілий не мав змоги повідомити про катування самостійно, оскільки йому завдано тяжкі тілесні ушкодження або в разі настання його смерті. У такій слідчій ситуації мають бути висунені версії щодо способу отримання тілесних ушкоджень, убивства, доведення до самогубства особи злочинця, мотивів учинення злочину, мотивів неповідомлення про злочин тощо.

Тактичними завданнями буде встановлення обставин учинення катування, які призвели до тяжких наслідків (часу, місця, способу тощо), встановлення й затримання злочинця, встановлення мотиву вчинення катування. Для вирішення вказаних завдань мають проводитися такі слідчі (розшукові) дії: допит медичних працівників; призна-

чення різних експертиз (судово-медичної експертизи потерпілого для встановлення причина смерті), криміналістичних експертиз речових доказів, судово-психіатричної (за наявності потерпілого); допит потерпілого, який отримав тілесні пошкодження; допит свідків (представників чергової частини РВП, ІТТ, СІЗО); вилучення й огляд медичної документації та документації щодо правових підстав утримання потерпілого; огляд місця події; допит підозрюваного поліцейського; призначення відповідних експертиз щодо підозрюваного поліцейського (судово-медичної, судово-психіатричної); в разі заподіяння тілесних ушкоджень пред'явлення для впізнання тощо.

Якщо на початковому етапі встановлено, що катування вчинялося за попередньою змовою групою осіб і в умовах явної протидії розслідуванню, то потрібно провести низку негласних слідчих (розшукових) дій. Під час опитування слідчих прокуратури, які розслідували катування, вчинені поліцейськими, вони зазначили, що проводили такі негласні слідчі (розшукові) дії: спостереження за особою, річчю або місцем (указали 44% опитаних), зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж (32,3% опитаних), аудіо-, відеоконтроль особи (51,4% опитаних), аудіо-, відеоконтроль місця (24,5% опитаних), зняття інформації з електронних інформаційних систем (18,4% опитаних), обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи (22% опитаних), встановлення місцезнаходження радіоелектронного засобу (30% опитаних), арешт, огляд і виїмка кореспонденції (45,6% опитаних).

Висновки. З наведеного можна зробити висновок, що процес досудового розслідування катування, вчиненого поліцейськими, зумовлений слідчою ситуацією, від якої залежить перелік основних тактичних завдань і шляхи й засоби їх вирішення, залежно від негативних наслідків, які настануть, планується провести комплекс слідчих (розшукових) і негласних слідчих (розшукових) дій.

Анотація

У статті розглянуто види слідчих ситуацій початкового етапу розслідування зазначених злочинів і визначено завдання для їх вирішення. Під час дослідження встановлено слідчі ситуації, за якими відкривали кримінальні провадження. Визначено й окреслено тактичні завдання, залежно від наявної слідчої ситуації. Наведено загальний алгоритм дій для ефективного початкового етапу розслідування катувань, учинених правоохоронцями.

Ключові слова: катування, тортури, ситуація, слідча ситуація, слідчі версії, планування розслідування.

Аннотация

В статье рассмотрены виды следственных ситуаций первоначального этапа расследования указанных преступлений и определены задачи для их решения. В ходе исследования установлены следственные ситуации, по которым открывали уголовные производства. Определены и обозначены тактические задачи, в зависимости от имеющейся следственной ситуации. Приведен общий алгоритм действий для эффективного начального этапа расследования пыток, совершенных правоохранителями.

Ключевые слова: пытки, ситуация, следственная ситуация, следственные версии, планирование расследования.

Koval M.M. Investigative situations at the initial stage of the investigation of torture committed by members of the National Police

Summary

The types of investigative situations in the initial stage of the investigation of these crimes were examined and the tasks for solving them were identified. During the investigation criminal cases that opened criminal proceedings were detected. Tactical tasks have been defined and outlined depending on the existing investigative situation. Therefore, a general algorithm for the effective initial stage of the investigation of torture committed by law-enforcers is given.

Key words: torture, situation, investigative situation, investigative versions, investigation planning.

Список використаних джерел:

1. Драпкин Л.Я. Основы криминалистической теории следственных ситуаций: автореф. дисс. ... докт. юрид. наук. Москва: МГУ, 1987. 36 с.
2. Васильев А.Н., Яблоков Н.П. Предмет, система и теоретические основы криминалистики. Москва: Изд-во МГУ, 1984. 345 с.
3. Гавло В.К. Теоретические проблемы и практика применения методики расследования отдельных видов преступлений. Томск: Томск. ун-т, 1985. 333 с.
4. Филиппов А.Г., Целищев О.Я. Узловые проблемы расследования преступлений. Сов. гос-во и право. 1982. № 8. С. 75–81.
5. Белкин Р.С. Криминалистика: проблемы, тенденции, перспективы. От теории – к практике. Москва: МГУ, 1983. 347 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. та CD) / уклад. і гол. ред. В.Т. Бусел. Київ; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2007. 1736 с.
7. Ожегов С.И., Шведова Н.Ю. Словарь русского языка. Москва: Сов. энцикл., 1973. 846 с.
8. Колесниченко А.Н. Научные и правовые основы расследования отдельных видов преступлений: дисс. ... докт. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харьков, 1967. 666 с.

9. Колесниченко А.Н., Коновалова В.Е. Криминалистическая характеристика преступлений: учебное пособие / Министерство высшего и среднего специального образования УССР, Харьков. юрид. ин-т. Харьков: Юрид. ин-т, 1985. 93 с.
10. Криминалистика: учебник / под ред. Р.С. Белкина. Москва, 1959. 458 с.
11. Денисюк С.Ф., Шепитько В.Ю. Обыск в системе следственных действий. Харьков: Консум, 1999. 160 с.
12. Веліканов С.В. Класифікація слідчих ситуацій в криміналістичній методиці: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.09. Харків, 2002. 218 с.
13. Гавло В.К. Следственная ситуация. Следственная ситуация: сб. науч. ст. Москва: Всесоюз. ин-т по изучению причин и разработке мер по предупреждению преступности, 1984. С. 38–41.
14. Бурнашев Н.А. Следственные ситуации в методике расследования преступлений. Проблемы интенсификации деятельности по расследованию преступлений: межвуз. сб. науч. тр. Свердловск: Свердлов. юрид. ин-т, 1987. С. 16–22.
15. Криміналістика. Криміналістична тактика і методика розслідування злочинів: підруч. для студ. юрид. вуз. і фак. / за ред. проф. В.Ю. Шепітька. Харків: Право, 1998. 376 с.